

Makale Gönderim Tarihi: 15 Aralık 2019
Yayına Kabul Tarihi: 4 Şubat 2020

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Madenciliğin Durumu (1939-1945)

Mining Status in Turkey in World War II Years (1939 to 1945)

Hilal Karavar¹

¹ Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı,
e-mail: hilalkaravar@hotmail.com

Özet

Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek kapitülasyonlar gerekse yetersiz sanayi kuruluşları sebepleriyle madenler ülke hesabına kullanılmadı. Kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalılar, Türk madenlerini kendi fabrikaları için kullanma imkanı buldular. Türk madenlerinin Türkiye’nin sanayileşmesinde kullanılması fikri 17 Şubat-4 Mart 1923 yılında İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde ele alındı. Nitekim burada alınan kararlar daha sonraki yıllarda uygulamaya konuldu. Atatürk döneminde kredi sağlayacak olan bankaların kurulması, MTA’nın kurulması, kükürt, kömür ve bakır madenlerinin yabancı sermayede olan hisselerinin satın alınması, maden çıkartılan bölgelere demiryolu/liman yapımlarına başlanmasını, Karabük Fabrikalarının temellerinin atılmasını madencilik alanında yapılan faaliyetler arasındadır. Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki ölümünün ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü’nün Atatürk döneminde yapılan faaliyetleri devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması bazı olağanüstü uygulamaları beraberinde getirdi. Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi bu kapsamdadır. 26 Ocak 1940’ta yürürlüğe giren Milli Koruma Kanunu ile Zonguldak Kömür Havzasında bulunan İş Bankası’na ait Maden Kömürü İşleri, İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri ve diğer küçük işletmeler birleştirilerek Etibank Ereğli Kömür İşletmelerinin yönetimi altında birleştirildi. Ayrıca “Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe girdi. Böylece kömür havzası devletleştirildi. 1939-1945 yılları arasında madencilik alanında gerçekleşen en büyük ilerleme Raman’da ekonomik olarak işleyecek değere sahip petrol bulunmuş olunmasıdır. Bakır madenlerinin üretime geçmesi, krom üretiminin arttırılması özellikle savaş ekonomisi içinde Türkiye için döviz kaynağı olarak kullanılmasına sağladı. Karabük Demir Çelik Fabrikaları da yine bahsi geçen yıllar içinde üretim faaliyetine başladı. Maden sevkiyatının kolaylaştırabilmesi için nakliye işleri kolaylaştırılmaya, maden işçilerinin beslenme/barınma sorunları çözülmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Kömür, Bakır, Raman, Krom, Demir

Abstract

During the Ottoman Empire, mines could not be used for the country's account either due to capitulations or insufficient industrial establishments. Taking advantage of capitulations, Europeans had the opportunity to use Turkish mines for their own factories. Turkish mines in Turkey's industrialization in the 17 February to 4 March 1923, the idea was discussed in Using Economic Congress held in Izmir, Turkey. As a matter of fact, the decisions taken here were put into practice in the following years. The establishment of the banks that will provide loans during the Atatürk period, the establishment of the MTA, the purchase of shares of sulfur, coal and

copper mines in foreign capital, the construction of the railway / port construction in the mining areas, and the foundation of the Karabük Factories are among the activities carried out in the mining field. After the death of Atatürk on November 10, 1938, İsmet İnönü, who was elected as president, tried to continue the activities carried out during Atatürk's period. But the start of World War II brought with it some extraordinary practices. The National Protection Law and Wealth Tax are within this scope. With the National Protection Law, which entered into force on January 26, 1940, Mining Coal Works of Is Bank located in Zonguldak Coal Basin, Italian Coal Turkish Coal Mines and other small enterprises were merged under the management of Etibank Ereğli Coal Enterprises. Furthermore, "the law on the state operation of the quarries in the Ereğli coal basin" came into force. The greatest progress in the mining sector between 1939 and 1945 was the discovery of oil of economic value in Raman. To start production of copper mines, increasing the production of chromium have provided particularly to be used as a source of foreign currency for Turkey in the war economy. Karabük Iron and Steel Factories also started production in the mentioned years. In order to facilitate the transportation of the mine, the transportation works were facilitated and the nutrition / shelter problems of the mine workers were solved.

Keywords: *World War II, Coal, Copper, Raman, Chrome, Iron*

1. Giriş

Madenlere ait olan tüm arama, rezerv tespiti ve işleme işleri ise madencilik olarak adlandırılır (Web 1). Genel olarak toplumların refah ve gelişmişlik düzeyleri ile madencilik faaliyetleri arasında çok yakın bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Nitekim gelişmiş olarak kabul edilen ülkeler, madenlerini 16. yüzyıldan itibaren etkin şekilde ürettiler. XVIII. yüzyılda Sanayi İnkılabının gerçekleşmesiyle madenlere duyulan ihtiyaç arttı. (Önal, 2015) Bunun temel sebebi ise buharlı makinelerde kömürün kullanılmasıdır.

Aynı zaman dilimi içinde, Osmanlı Devleti’nin Sanayi İnkılabını gerçekleştirememiş olması ve kapitülasyonların varlığı sebepleriyle ülke madenleri yabancı sermayenin denetimine girdi. Özellikle kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalı devletler, Türkiye madenlerini kolayca kendi sanayileri için kullanarak yüksek kârlar elde etmeye başladılar. Bunun için de sahillere paralel, nakliyatı kolay olan madenleri işlemeyi tercih ettiler (Ete, 1947). Osmanlı Devleti, 17 Temmuz 1861’de Sultan Abdülaziz Döneminde (1861- 1876) “Maadin Nizamnamesi” çıkardı (Yorulmaz, 1994). Bu nizamnameyle, toprak mülkiyetinden bağımsız bir "maden işletme hakkı" getirilerek madenlerdeki ruhsat ticareti sınırlandırılmaya çalışıldı (Zarakoğlu, 1958). Ayrıca 29 Kasım 1868’de, 1810 tarihli Fransız Maden Yasasından yararlanılarak 98 maddelik yeni bir “Maadin Nizamnamesi” yayımlandı (Tez, 2011). Meşrutiyet döneminde 1850’lerden itibaren uygulanmakta olan imtiyaz usulü, 23 Haziran 1910 tarihinde kabul edilen “Menafii Umumiyye Mütteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”la düzenlendi (Esirgen, 2011). Ancak çıkartılan kanunlara rağmen Osmanlı sanayisi üretilen madenlerin yurt içinde kullanılmasını sağlayacak kadar gelişme göstermediğinden üretimi yapılan madenler Avrupa’ya ihraç edildi. Yabancı sermayenin Türkiye’deki maden üretimindeki payı 1902-1911 yılları arasında %75’e yükseldi. Özellikle Avrupa sanayisi için gerekli olan simli kurşun ve ham borasit gibi madenler yabancı sermaye tarafından işlendi (Ökçün, 1971a). Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı madenleri çoğu zaman Almanların hesabına kullanıldı.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)’nin ardından Anadolu coğrafyasının işgale uğraması Türk Kurtuluş Savaşının başlamasıyla sonuçlandı. Henüz Milli Mücadele Dönemi sona ermemişken 17 Şubat-4 Mart 1923’te İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde, görüşülen konulardan biri de Türk madenciliğinin sorunları ve gelecekteki durumudur. Alınan kararlara bakıldığında ilk olarak madenlerin rezervlerine göre birkaç havzaya ayrılması gerektiği üzerinde duruldu. Ayrıca işletilmeyen madenlerin milli sermayeye devredilmesi, yabancı maden kömürlerine karşı Türk kömürlerinin ve kükürtün korunması, zımpara madeninin işletilmeye açılması, Ereğli-Zonguldak, Soma ve diğer kömür çıkartılan yerlerde ıslahatlar yapılması, tren ücretleri, Zonguldak Limanı vergilerinin indirilmesi ve Türk kömürünün yurt içindeki tüketiminin özendirilmesi konuları bulunmaktadır (Ökçün, 1971b).

Bu makalenin amacı İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığının ilk yıllarına tesadüf eden İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Türkiye’de madencilik alanında yaşanan gelişmeleri ortaya koymaktır. Literatürde böyle bir çalışmaya rastlanmamış olması makaleyi önemli kılmaktadır. Çalışmada döneme ait Cumhuriyet Arşivi belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Makalenin ilk bölümünde Atatürk Döneminde madencilik alanında yapılan çalışmalara değinilmiş; ikinci kısımdaysa makalenin ana konusu olan İkinci Dünya Savaşı yıllarında madencilik alanında yapılan düzenlemeler, sorunlar ve açılan işletmeler ele alınmıştır.

2. Atatürk Döneminde Madencilik Gelişimi

Atatürk Döneminin belirleyici özelliklerinden biri madenlerin kullanılarak Türkiye'nin sanayileşmesinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu dönemde ekonomik bağımsızlığı sağlamak ve milli ihtiyaçları yerli üretimle karşılamak amaçlandı (Rıfki, 1934). Özellikle kapitülasyonların, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasında kaldırılmış olması bu amacı kolaylaştıran etmenlerden biridir. Ancak ülkede yeterli sermaye birikiminin olmaması tasarlanan düşünceleri hayata geçirmeyi zorlaştırdı. İlk önce Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlara uygun olarak yerli sanayiye kredi teşviki sağlamak amacıyla 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Sanayi ve Maadin Bankasının yanında Türkiye İş Bankası da madencilik alanında faaliyet gösterdi. 9 Mart 1927 yılında Türkiye'deki madenlerin ve petrolün araştırılarak bir devlet kurumu tarafından işletilmesine ve gerekli olan sermayenin İş Bankası tarafından sağlanması kabul edildi (BCA, YN: 030.18.1.1, YN: 23.15.09, s.1). İş Bankası tarafından maden işletmek amacıyla 1924-1926 yılları arasında "Maden Kömür İşleri TAŞ" ve "Kozlu Kömür İşleri TAŞ", 1929 yılında "Kilimli Kömür Madenleri TAŞ" ve 1935 yılında ise "Kireçlik Maden Kömürleri TAŞ" oluşturuldu (Tamzok, 2008). İşletme imtiyazı Türkiye İş Bankasında olan Ereğli Kömür Havzası Kozlu Üretim Merkezi 1926 yılında yine bir İş Bankası şirketi olan Kozlu Kömür İşleri TAŞ'a satılmasına izin verildi (BCA, FK:30.18.1.1, YN:22.78.10, s.1). Fakat 14 Haziran 1935'te Etibank'ın kurulmasıyla birlikte madencilik sektöründe devletin lehine gelişmeler yaşanmaya başlandı. Zira devlete ait olan Etibank'ın görevleri arasında maden arama, maden işletme hak ve imtiyazları, taşocağı ruhsatı alma, kullanma, kiralama, kiraya verme ve gerektiği durumlarda devir işlemlerini gerçekleştirmek bulunmaktadır. Ayrıca madencilikle ilgili ticaret, ithalat, ihracat, tahliye ve nakliye işleri yapmak, madencilik firmalarına madencilik kredisi sağlayarak yurt içi ve yurt dışı taahhüt işlerini yapmak bulunmaktadır. Böylece devlet bankacılık yoluyla sanayileşme hamlesine hız kazandırmaya çalıştı (Karavar, 2019). Bankacılık faaliyetlerinin yanında Türkiye'deki maden aramalarının sağlıklı olarak yürütülebilmesi için 14 Haziran 1935'te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü açıldı. MTA'nın görevleri arasında yeraltı servetlerini açığa çıkartmak, işletilen madenleri verimli hale getirecek teknik incelemelerde bulunmak ve madenlerin kimyasal analizlerini yaparak dokümanlar hazırlamak vardır. Böylece MTA ve Etibank sayesinde ilkel yöntemlerle, dağınık olarak işletilen madenlerin merkezi denetimi sağlandı (Karavar, 2019).

İkinci olarak maden yasaları düzenlenmeye çalışıldı. Ekim 1925'te petrol, Ocak 1926'da demir ve kömür işletmeleriyle ilgili yasa tasarıları oluşturuldu. 1906 tarihli Maadin Nizamnamesinde 1926 yılı içinde düzenlemeler yapıldı (Tamzok, 2008). Ancak Atatürk döneminde madencilik alanında asıl değişimler 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra yaşandı. Özellikle 17 Nisan 1934'te uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planında madenlerin ne amaçla kullanılacağı belirtildi. Bu plana göre Türkiye'deki madenlerle ülkenin hammadde ve yakıt ihtiyacını karşılamak, taşkömürü ile linyit kullanımını Avrupa seviyesine çıkartmak bulunmaktadır. Ulaşım taşıtlarında ve sanayi işletmelerinde kullanılan hammadde ve yakıtın milli kaynaklardan karşılamak amaçlandı. Krom, bakır, kurşun gibi madenlerin üretimini arttırmak için sistemli bir program hazırlanmasına karar verildi. Yine aynı planda üretilen maden ürünlerinin, Türkiye için gerekli olan malzemelerin ithalatında takas/döviz kaynağı olarak kullanılmasına yer verildi (Cumhuriyetin İlk Yılları 1945, 246-247). İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planındaysa madencilik konusu daha geniş kapsamlı olarak ele alındı. Projeler arasında Guleman Krom Madenin işletilmesi ve kapasitesinin 100.000 tona ulaştırılması; Zonguldak Havzasındaki üretimin 4 buçuk milyon tona çıkartılması; Kütahya Linyit üretiminin 1 milyona ulaştırılması; Ergani, Kuvarshan ve Murgul'daki bakır işletmelerinden 1.200 ton saf bakır üretilmesi bulunmaktadır. Ayrıca İkinci Sanayi Kalkınma Planında madencilik programında, üç temel esas alındı (Karavar, 2019)

“Özel Tüketim Bakımından: Türk madenleri ilk önce ülkedeki hammadde ve yakıt ihtiyacını karşılamalıdır. Maden kömürünün yakıt olarak kullanılması teşvik edilerek nüfus başına düşen tüketimin diğer ülkelerdeki tüketim seviyesine çıkartabilmek.

Sanayi Tüketimi Bakımından: Türk madenleri geliştirilerek milli sanayi işletmelerinin yakıt ve hammadde ihtiyacına karşılık verebilmelidir. Bu sebeple ilk önce kömür ve demir; ikinci olarak bakır, kurşun, çinko ve son olarak ateşe dayanıklı malzeme ile demir ve çelik ürünlerinde kullanılan krom ve manganez gibi madenlerle ilgili programlar uygulanacaktır.

Madenlerin Döviz Kaynağı Olarak Ele Alınması: Dışarıdan alınacak olan makine ve diğer önemli malzemenin alınmasında takas olarak kullanılabilmesi gibi satılarak ülkeye döviz girişi sağlayabilecektir. Böylece devamlı ihraç maddesi olan maden cevheri iklime göre değişiklik gösteren tarım ürünlerinin eksik kaldığı noktalarda dış ticarete tamamlayıcı görevi üstlenecektir.”

Sonuç itibariyle Atatürk Döneminde yapılan kalkınma planları çerçevesinde 1933’te İtalya’nın kükürt imtiyazı feshedildi, 1936’da Almanya’nın elinde bulunan Ergani Bakır Madeni hisseleri yine aynı yıl Fransız sermayeli Ereğli şirketinin hisseleri satın alındı. Ayrıca ulaşım, maden sahalarındaki işçi, üretim vb sorunlar çözülmeye çalışıldı; Karabük Demir Çelik Fabrikasının temelleri atıldı.

3. İsmet İnönü Dönemi Madencilik Gelişimi

3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Madencilik Sektörünün Durumu

Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de ölümünün ardından cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçildi. Bu dönemde de Atatürk döneminde olduğu gibi yeraltı kaynak kullanımı, iktisadi kalkınma planının ve hazinenin önemli konusu olarak görüldü (Neziroğlu, 2013) İkinci Dünya Savaşı öncesinde Zonguldak Kömür Havzasında üretimin artırılması için iki mesele üzerinde duruldu. Bunlardan ilki işçi temini ile ilgilidir. Zonguldak Kömür Havzasında çalışan işçiler Zonguldak civarında yaşayan köylülerden olup topraklarına ve köylerine oldukça bağlı olmaları problem yarattı. Çünkü kömür havzasında 15-20 gün çalıştıktan sonra köylerine dönmeleri sonucunda havzadaki işçi eksikliği %40-45 dolaylarına yükseldi. Bu da kömür üretimine olumsuz olarak yansdı. 1939 yılına gelindiğinde henüz daimi maden işçileri grubu oluşmuş değildi. İşçilerin daimi hale getirilebilmesi için aileleriyle birlikte yaşayacakları 4-5 bin civarında ev yapılması gerektiği üzerinde duruldu. Diğer bir sorunsu havzadaki işletmelerin elinde olan ruhsatların aynı toprak üzerinde farklı tabakalarla ilgili olmasıdır (TBMM Zabıt 1939a). 1939 yılının Mayıs ayına gelindiğinde kömür ihracatı 2 milyon 500 bin tonu buldu. Zonguldak Kömür Havzasındaki üretimin yıllık 500 milyon tona yükselebilmesi için yapılacak olan tesisat, demiryolu ve liman masraflarının 37 milyon lira tutarında olacağına dair çalışmalar yapıldı. Nitekim demiryolu Zonguldak’a ulaştırıldı (TBMM Zabıt 1939a).

İnşaat ve tesisatı şubatta biten Ergani Bakır Madenleri İşletmesi, Mart 1939’da hizmete girerek sekiz ay içinde 3.603 ton külçe bakır üretildi (Demir, 2010) Ergani Bakır Madeni işletmesinin senelik 8-10 bin ton civarı kapasiteyle çalışacağı tahmin edildi. Murgul Bakır İşletmesinin ise 1940 yılı içinde açılması planlandı. Ayrıca Guleman Krom İşletmesindeyse senelik 100-120 bin ton kapasiteyle işletme başladı (TBMM Zabıt 1939a). Çıkan bakır cevheri kaliteli olduğu için dış piyasada müşteri bulabileceği ve senelik 500 bin İngiliz sterlinlik gelir getireceği hesaplandı. Ayrıca işletme sosyo-ekonomik olarak da bulunduğu çevreyi kalkındıracağı düşünüldü. Guleman’da 600, Ergani’de ise 1000-1200 civarında kişi bu dönemde çalışmaktadır

(Cumhuriyet 1939a). Şubat 1939'da Murgul Bakır Madeni yolunun yapımı ile ilgili planlar yapıldı. Murgul yolundaki köprülerin harap olduğu, Murgul'dan üç km, Arhavi tarafından iki km kısmının tamir edilmesi halinde, tekerlekli arabaların geçebileceği seviyeye getirilebilecek düzeyde olduğu görüldü (BCA. 030.10.155.92.4, 1). Ayrıca yapılan tetkiklerde Murgul Bakır Fabrikasının ihracat iskelesi için Hopa yerine Arhavi limanının kullanılmasında fabrika için mahsur olmadığı anlaşıldı. Ancak Arhavi'ye giden yolun inşa halinde olması ve yolun bazı kısımlarının dar, virajlarının da keskin olmasının sorun olabileceği vurgulandı. Yolun tamiri ve kullanılabilir hale getirilmesi için mevcut kısımların kilometresine 5000 lira, yapılacak kilometresine ise 10.000 lira hesapla 190.000 liraya ihtiyaç duyulduğu hesaplandı. Arhavi'nin Hopa'ya göre liman inşasına daha müsait olması, sınırdan uzak olması ve Murgul'un bu yolla denize yakınlaştırılması uygun görüldü. (BCA. 030.10.155.92.4, 4-5). Bunlara ek olarak Hopa-Murgul arası 68 km; Arhavi-Murgul arası 28 kmdir. Arhavi deresi büyük olduğundan iki üç fabrikaya yetecek su bulunmaktadır. Arhavi'nin denizi, özellikle fırtınalı havalarda sığınak olarak kullanılması da Hopa yerine Arhavi'nin tercih edilmesini kolaylaştırdı (BCA. 030.10.155.92.4, 8).

6 Haziran 1939 tarihinde Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının elektrik santrali, 27 Temmuz 1939'da Birinci Kok Fabrikası, 9 Eylül 1939'daysa birinci yüksek fırını işletmeye açıldı (Koç, 2011) . 10 Eylül 1939'da üretime geçen Karabük Demir ve Çelik Fabrikasında "Fatma" adı verilen ilk yüksek fırından elde edilen sıvı demirle 10 kg ağırlığında hatıra plaketi döküldü (Kütükçüoğlu, 2009). Bu fabrikanın açılmasıyla birlikte demir madenlerinin rezerv durumu ile ilgili çalışmalar yapıldı. Sonuç olarak Divrik Demir Madenleri rezervinin 25 milyon ton olduğu yönünde raporlar geldi. Burada kurulacak bir tesisle yarım milyon tonluk üretimin yapılabilceği belirtildi (TBMM Zabıt 1939a).

Atatürk döneminde petrol için aramalar yapılsa da işletme maliyetine degecek derecede petrol rezervi bulunamamıştı. İsmet İnönü döneminde de petrol aramaları devam etti. Raman Dağında Muyvon Boğazı denilen mevkide arama çalışmalarına başlanmasına karar verildi. Divrik madenleri, Söğütözü madenleri, Seyit Ömer linyit, Değirmisaz madenleri, Erzurum Balkaya Linyit Madenlerinde etüd ve sondaj çalışmaları yapıldı (TBMM Zabıt 1939a, 315).

3.2 İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Madencilikte Yaşanan Gelişmeler (1 Eylül 1939-2 Eylül 1945)

3.2.1 Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Madencilik (25.01.1939-9 Temmuz 1942)

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle birlikte İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de İkinci Refik Saydam Hükümeti (3 Mart 1939-9 Temmuz 1942) iktidarda bulunmaktaydı. Başbakan Refik Saydam, 11 Eylül 1939'da yaptığı meclis konuşmasında iç ve dış siyasetteki gelişmeler hakkında milletvekillerine bilgi verdi. Devlet madenlerinin işlenmesine hız verildiği, kömür üretiminin arttırılması için çalışmalar yapıldığını ve kömür havzasının devletleştirilmesi için teşebbüslere girişildiğini beyan etti (TBMM Zabıt 1939b). Bu konuşmadan birkaç ay sonra Milli Koruma Kanunu (26 Ocak 1940) yürürlüğe girdi. Bu kanunun 7, 8, 9, 10 ve 11. maddeleri sanayi ve maden işletmeleri ile alakalıdır. 7. maddesine göre, hükümet sanayi ve maden işletmelerini halkın ve milli müdafaanın ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için kontrol edebilecektir. 8. maddede sanayi ve maden işletmelerinin üretimlerini hükümet belirleyebilir. 9. maddede bu işletmelerin istenilen düzeyde üretim yapabilmesi amacıyla işçi kadrosu ve uzman elemanları temin edecektir. 10. madde sanayi ve maden işletmeleri çalışanlarının buldukları yerleri terk edemeyecekleri üzerinedir. 11. maddede ise hükümetin sanayi ve maden işletmelerinin ürünlerini maliyeti üzerine belirli bir kâr ilave ederek satın alabilme hakkı tanımaktadır (Resmi Gazete, 1940). Ayrıca kanunun 16. maddesiyle hükümet,

şahıslar elinde bulunan madenlerden azami cevher elde edebilmek amacıyla bunları birleştirerek işletebilme hakkına sahip oldu (Tekeli, 2016). 1 Aralık 1940’tan sonra Zonguldak Kömür Havzasında bulunan İş Bankası’na ait Maden Kömürü İşleri, İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri ve diğer küçük işletmeler birleştirilerek Etibank Ereğli Kömür İşletmelerinin yönetimi altında birleştirildi (Tekeli, 2016). Nitekim 5 Haziran 1940’da “Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe girdi (Aydın, 2019). Kanunda Ereğli Kömür havzası sahasının Amasra (Amasra dahil) ve Ereğli kasabaları arasındaki kısmı kiraya verilmiş olsun olmasın, imtiyazı feshedilmiş ocakların tamamının devletçe işletilmesi bulunmaktadır (BCA. 030.18.01.02, YN: 92.99.7, 1). Bu kanunla Bakanlar Kurulu, Ereğli kömür havzasındaki ocakların bir bölümünün ya da tamamının devletçe işletilmesine karar verici hale getirildi. Ayrıca değer tespiti, kamulaştırma ve ödemelerle ilgili ayrıntılı düzenlemeler yine bu kanunla sağlandı (Türk, 1979). 1940 yılının Ocak ayına gelindiğinde Ereğli Kömür Havzasındaki ocaklarda direk olarak kullanılmak üzere yurtdışından getirilecek kerestelerden alınan vergi indirimi TBMM’de görüşüldü. Trabzon milletvekili Mitat Aydın, Ziraat Vekaletinin elinde bulunan Zonguldak’a 120 km uzaklıkta bulunan Karadere ormanlarındaki kerestesi çürürken yurtdışından kereste getirilmesini uygun görmedi. Ayrıca maden ocaklarında kullanılması için betonarme direk ve kolonlar yapılması önerisinde bulundu (TBMM Zabıt 1940a).

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasının akabinde Etibank bir anlamda devletin madencilik alanındaki resmi kurumu oldu. Etibank, Karabük Demir Çelik Fabrikaları başta olmak üzere Türkiye’de faaliyet gösteren tüm sanayi kuruluşlarının, demiryollarının ve ordunun kömür ihtiyacını karşılamaya çalıştı (Tamzok, 2008). Dolayısıyla kömür üretimi büyük önem kazandı. Maden ocaklarında çalışan ücretli mükellef işçilerin beslenmesi ile ilgili olarak Zonguldak Valisi Halit Aksoy tarafından araştırma yapıldı. Bu araştırmayı yaptırma sebepleri ise İsmet İnönü’nün, ocaklarda çalışan işçilerin sağlıklarını koruyacak ve randımanlarını arttıracak derecede gıda verilmesini emretmesi, ocaklarda çalışan işçilerin yemekleri az verildiği için aç kaldıklarına dair yaptıkları şikâyetidir. Ocak çalışanlarının yemekten almaları gereken kalori miktarı bir kilo ekmek ilave edilerek 3500 olarak hesaplandı. Ancak listelerde belirtilen erzağa rağmen mutfaktan belirtilen kaloriyi karşılayacak yemeğin çıkmaması üzerine 1800 işçinin yemek yediği Kilimli, 2500 işçinin yemek yediği Gelik, 1800 işçinin yemek yediği Kozlu’daki İhsaniye ve 400 işçinin yemek yediği Zonguldak Kokaksu yemekhanelerine sağlık ekipleriyle birlikte habersiz gidildi. Yemeğe henüz başlanmadan pişirilmiş tüm yemeklerden numune alındı. Yapılan incelemede Asma, Kilimli, Kokaksu, Gelik ve İhsaniye yemekhanelerinde işçiye eksik yemek verildiği tespit edildi. Erzak ambarlarındaki gıda maddelerinin ise düşük kalitede oldukları, böceklenmiş ve gıda değeri azalmış delikli fasulye, mercimek ve kokuşmuş bulgurlar olduğu görüldü; tahlil edilmek üzere Hıfzıssıhaya gönderildi. Belgeye göre işçilerin çalışma saatlerine bakıldığında saat beş buçuktan ona kadar ocak işlerinden çıktıktan sonra sabah çorbasını; saat on iki on dört arasında iki öğünde gösterilen yemeği bir seferde yedikten sonra kesintisiz sekiz saat ocakta çalışıyorlardı. Gece yarısı ocaktan çıktıktan sonra ise yemek verilmezdi. Aynı şey ikinci vardiyada çalışan işçiler için de geçerliydi. (BCA. 030.10, YN: 161.160.3, 5-8).

Gün	Sabah Çorbası	Öğle Yemeği/Akşam Yemeği
Pazar	Unlu Bulgur	Etli Nohut, Bulgur Pilavı, Hoşaf
Pazartesi	Unlu Mercimek	Etli Fasulye, Bulgur Pilavı, Hoşaf
Salı	Unlu Bulgur	Etli Nohut, Bulgur Pilavı, Hoşaf
Çarşamba	Unlu Fasulye	Etli Mercimek, Bulgur Pilavı
Perşembe	Unlu Mercimek	Etli Fasulye, Bulgur Pilavı, Hoşaf
Cuma	Unlu Bulgur	Etli Nohut, Bulgur Pilavı, Hoşaf
Cumartesi	Unlu Fasulye	Etli Mercimek, Bulgur Pilavı

Tablo 1. 1941 yılı Haftalık yemek çizelgesi (BCA. 030.10 YN: 161.160.3, 17).

Atatürk döneminde temelleri atılan Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının çelikhanesi 9 Ocak 1940'ta, haddehanesi/ham demir madenin eritildiği fırın 3 Nisan 1940 tarihinde işletmeye açıldı (Koç, 2011). İkinci Dünya Savaşı devam ederken Karabük Demir-Çelik Fabrikasında iç piyasanın ihtiyacı olan demir, demir çubuk ve çivi üretimiyle ilgili atılımlar yapılmaya çalışıldı. Yurtdışına, çivi üretimi için gerekli tesisatın alınmasıyla amacıyla sipariş verildi. Ancak savaş devam ettiğinden siparişler Türkiye'ye ulaşamadı. Bu sebeple İstanbul'daki özel demir fabrikalarında ve Karabük fabrikasında 12,16 milimetrelik demirleri çivi teline çevirmek için çalışmalar yapıldı. Yine Kırıkkale'deki fabrikada dökme parçası yapılmaya çalışıldı (TBMM Zabıt 1941a, 245). 1941 yılı içerisinde Karabük Fabrikasında Türkiye'de ihtiyaç duyulan çubuk demir imaline başlandı (BCA 030.10.52.229.5, 2). Karabük'te 1940 yılı içinde 130 bin ton ham demir üretilirken 90 bin ton demir işlendi. Su borularının imal edileceği bir şube açılması planlandı (Cumhuriyet 1941a). 1941 yılının ocak ayına gelindiğinde Karabük Fabrikasında yüksek fırınlardan yalnızca biri faaliyetteydi. Buna rağmen pik demir, sac, inşaat demiri yanında hayvan nalı, araba tekerleği demiri, katran, kok kömürü üretimi yapıldı (Cumhuriyet 1941b, 5). Aynı yıl içinde Karabük Fabrikasında çalışan Safranbolu işçileri Safranbolu-Karabük arasında işleyen otobüs ücretleri hakkındaki şikâyetlerini gazeteye yazdılar. Buna göre, işçileri taşımak için ucuza benzin ve lastik almalarına rağmen Karabük'e gidiş-dönüş ücreti olarak kişi başı 50 ücret alıyorlardı. 100-150 kuruş yevmiye alan çalışanların bir kısmı Safranbolu-Karabük arasında işleyen otobüslerden birkaçı başka yerlerde çalıştırılmak için gönderilip son kalan otobüsün ise birkaç güne satılacağını öğrenen işçiler vasıta probleminin çözülmesini istediler (Cumhuriyet 1941c).

İngiltere'yle yapılan anlaşma gereğince, Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının müdürlük işletmesinin İngilizler tarafından yapılması, 31 Aralık 1940 tarihine kadar sürdü. Bu tarihten sonra askeri gerekçelerle fabrikanın idaresi Türk yetkililere devredildi. İngiliz Tuğgeneral Witham, "Karabük Demir Çelik Fabrikaları Hakkında" rapor hazırladı. Bu raporda İngiliz mühendislerin yetkisizleştirilmelerinin ve Türk idarecilerle olan idari anlaşmazlıkların fabrikanın üretiminin aleyhine olduğunu belirtti. Fabrikanın beklenen verimi gösterememesinin sebebi olarak tecrübesiz işçi ve idarecileri sorumlu tutarak fabrikaların hasara uğradığı üzerine dikkatleri çekti (Kütükçüoğlu, 2009). Nitekim sonraki yıllarda TBMM'de fabrika hakkında yapılan değerlendirme Witham'ın 1942'de yazdığı raporun içeriğini doğrular niteliktedir. 1932'de faaliyete geçen Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi, ilk iş olarak ray imalatına başlamıştı. 1937'ye kadar senede 50-55 kilometre olmak üzere üç yılda 180 kmlik rayı demiryollarına teslim ederken her bir kilosunu 11-12 kuruşa mal etti. Askeri fabrikalar, Karabük fabrikasına yardım ederek ray imal edilmesini sağlamaya çalıştı. Fakat Karabük'ün buna rağmen senede ancak 3 bin ton ray demiri verebileceği belirtildi ki bu da 37 kilometreye karşılık gelmektedir (TBMM Zabıt 1945a). Ayrıca fabrikanın çelikhane ve haddehanesi iyi durumda olmadığı için çivi, iğne, tel gibi ihtiyaç maddeleri üretilmediği kayıtlara geçti (TBMM Zabıt 1945a).

Savaş yıllarında karşılaşılan bir diğer sorun akaryakıt ihtiyacıdır. Bu amaçla Türkiye’nin çeşitli yerlerinde petrol aramaları başlatıldı. Hatay’ın Arsus mevkiinde petrol arama çalışmaları için sondaj yapıldı. Raman Dağında yapılan sondaj çalışmasında 1.050 metrede petrol bulundu (TBMM Zabıt 1940b). Raman’da bulunan petrolün üretime elverişli olması Türkiye’de sevinçle karşılandı. Çünkü 1937’de petrol ve motorin ithalatı 125 bin ton, 1938’de 160 bin ton ve 1939’da 180 bin tona yükseldi. Türkiye’nin yıldan yıla petrol ihtiyacının artmış ve savaş zamanında petrol ithalat zorlaşmıştır (Cumhuriyet 1940b, 2). İlk açılan kuyudan günde 15 ton üretilebileceği anlaşıldı. Türkiye’nin günlük petrol ihtiyacı 500 ton olduğu için 30 kuyu açılmasına karar verildi. MTA, petrol sahasının genişliği ile ilgili araştırmalar yaparken kuyu sondaj yerlerini belirlemeye çalıştı (Cumhuriyet 1940c). Raman’da bulunan petrolün rezerv olarak çıkartılmaya elverişli olduğu MTA tarafından tetkik edildi. Petrol bulunan mevkiinin tren yolu güzergâhına yakın olması, arazinin akıtma tesisatıyla petrolün istasyona kadar indirilmesini mümkün kılması üretimin kısa sürede yapılmasına olanak vereceği anlaşıldı (Cumhuriyet 1940a). Arama faaliyetlerine ek olarak İngiliz ve Amerikan şirketlerinin, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle yeterli akaryakıt sağlayamaması üzerine (Tekeli, 2016), Milli Korunma Kanunu kapsamında 18 Şubat 1941’de Petrol Ofisi kuruldu. Ofisin görevleri arasında her tür petrol ürünü ve petrol satın almak, gerektiğinde stoklamak, ürünlerin fiyatlarını belirlemek ve ürünlerin sevkiyatını gerçekleştirmek bulunmaktaydı (Aydın 2019, 419)

1939-1945 arasında bakır üretimine önem verildi. Zira İkinci Dünya Savaşı sırasında dış piyasada bakıra duyulan ihtiyaç arttı. Başta Almanya olmak üzere merkezi Avrupa’da bakıra duyulan ihtiyaç Türk bakırlarını kıymetlendirdi. Savaş sırasında yapılan ticari anlaşmalarla bakır çok kâr bırakan fiyatlarla satılabildi. Örneğin 9 Ekim 1941 tarihli Türk-Alman Ticaret Anlaşmasıyla Almanlara taahhüt edilen 12 bin ton bakırın tonu 900 liradan satıldı. Özellikle 1943 yılının başından itibaren harp imalatı dolayısıyla bakıra ihtiyaç daha da artınca bakırın ton satış fiyatı 1.600 liraya kadar çıktı. Ancak Ağustos 1944’te Almanya ile olan tüm ilişkilerin kesilmesi bakır ihracatının durmasına sebep oldu (BCA. 30.18.01.02, YN: 109.78.8, 1-2). 15 Ekim 1938 tarihinde Türk-İtalya hükümetleri arasında Ticaret Antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmaya bağlı olarak Türkiye’nin İtalya’ya vermesi gereken krom ve kömür madenlerinde savaşın başlaması üzerine sıkıntı yaşandı. 1940 yılında Türkiye, belirtilen miktarlarda maden sevkiyatı yapamayacağını İtalya’ya bildirdi. İtalya, taahhüt edilmiş olan krom kontenjanının tamamı olmasa bile bir kısmının verilmesinde ısrarcı olunca 31 bin ton olarak taahhüt edilen kromun 7 bin tona indirilmesine karar verildi (BCA. 30.18.1.2, YN: 91.65.17, 10). Ayrıca İngilizlere yapılan krom taahhüdünün yerine getirilmesi için Guleman madeninden Mersin’e 100 bin ton cevherin taşınmasının sağlanması talep edildi. Gerekli tedbirler alınarak Şubat 1942’de 6300 ton ve mart ayı içinde 4327 ton krom taşındı. Mersin’de 12 bin ton krom birikti ve karadan krom naklinin günlük 250 tona çıkarılmasına çalışıldı (BCA. 030.10, YN: 169.176.14, 1). 1940 yılı içinde Ergani Bakır Madeninde, askeriye için gerekli olan saf bakırın üretilmesinde başarı gösterildi. Keçiborlu Kükürt Madenlerinin tesisatları genişletildi. Divrik demir, Murgul bakır, Bolgardağı ve Keban kurşun madenlerinin tesisatlarının yapımına devam edildi (TBMM Zabıt 1940b). 14 Nisan 1941’de Murgul Bakır Fabrikasının, elektrik barajı tüneline patlama meydana geldi. Patlama esnasında tünelde çalışmakta olan biri İngiliz olmak üzere yedi kişi ve onları kurtarmak için tünele giren ekipten dokuz kişi öldü. Patlamanın sebebinin sabotaj olup olmadığının araştırılmasına karar verildi (BCA. 030.10.101.652.22, 3-4). 60.000 kilovatlık Çatalağzı santralinin ihalesi yapılarak inşasına başlandı (TBMM Zabıt 1940b, 5-6).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında madencilikle ilgili yapılan bir diğer önemli faaliyet maden kanununun geniş olarak ele alınmasıdır. Maden nizamnamesi ilk kez 1907’de son kez 1924’te

eski harflerle basıldı. Meşrutiyet devrinde iki kez, Cumhuriyet devrinde altı kez düzenleme geçirdi. Ancak en geniş kapsamlı yapılan düzenleme Mayıs 1942 tarihinde başlandı (TBMM Zabıt 1942a). 17 Haziran 1942’de “Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkında Kanun” kabul edildi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu zamanında kabul edilen ve Cumhuriyet döneminde de uygulanan maden kanunu yeniden ele alındı (İleri, 2009). Bu kanunun üçüncü maddesiyle keşfedilen madenlerin ihale edilmesi için gerekli olan koşullar belirlendi. İşletilecek olan madenlerin ihalesi İcra Vekilleri Heyeti kararına bırakıldı. İcra Vekilleri Heyeti eğer madeni devlet müessesine ihale ederse madeni bulan kişiye “bulma hakkı” ödenmesine karar verildi. Beşinci maddesiyle aynı yerde bulunan aynı cins madenlerin birleştirilme kararı yine İcra Vekilleri Heyetine verildi (Resmi Gazete 1942).

3.2.2 Saraçoğlu Hükümetleri Döneminde Madencilik (9 Mart 1942-7 Temmuz 1946)

Başbakan Refik Saydam, Temmuz 1942’de vefat edince Birinci Saraçoğlu Hükümeti (9 Mart 1942-7 Temmuz 1946) kuruldu. Refik Saydam’dan farklı olarak Saraçoğlu “devletçi” anlayış yerine “piyasacı” anlayışını benimsendi. Tarım ve gıda ürünleri üzerindeki devlet denetimini en aza indirdi. Bu durum fiyatları arttırdı (Öztürk, 2013). Artan fiyatlar karşısında önlem almak isteyen hükümet, memurlara ve dar gelirli halka narh üzerinden odun ve kömür satmaya karar verdi. Memurlar için 40 ton kömür; halk için 5 bin ton kömür ayrıldı. Ayrılan kömürler Mahrukut Ofisi tarafından Bulgaristan’dan kömür getirterek kışın kömürsüz kalınmaması için önlem alınmaya çalışıldı (Cumhuriyet, 1945b). Zira Türkiye, 1941 kışına 250 bin tonluk stokla girmişken 1942 yılı stoku 50 bini bulamamıştı. Özellikle tren yolu taşımacılığının artması, fabrikaların gece-gündüz çalışması, kömür üretim aletlerinin eskimesi stokları azaltan nedenler arasındadır (Cumhuriyet 1942c). Ek olarak 1942 yılının sonbaharında Karadeniz’de bir önceki seneye göre daha çok fırtına olması yük gemilerinin seferlerini aksattı. Bayram günlerinde işçilerin ailelerinin yanlarına gitmesi de kömür üretimini azaltan sebepler arasındadır (Cumhuriyet 1942e). İş kazalarının en çok yaşandığı yerler %55 oranıyla maden ocaklarıdır (Tekeli, 2006). Örneğin Ocak 1942’de Zonguldak’ta bulunan Çamlı ocağında yaşanan grizu patlamasıyla ilk belirlemelere göre altmış üç işçi hayatını kaybetti. Hayatını kaybeden işçilerin ailelerine hükümetçe tazminat verilmesine karar verildi (Cumhuriyet 1942a).

Tablo 2 Ereğli Kömür Havzasında İş Kazalarının Durumu (Tekeli, 2006)

Yıl	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
1938	82	2.714
1939	130	2.819
1940	125	3.444
1941	75	3.274
1942	108	3.154
1943	72	4.039
1944	83	3.817

Zonguldak maden işletmesinin zarar etmeye başlaması üzerine hükümet kömür fiyatlarına zam yapmaya karar verdi. Devlet işletmelerine tonu 14 liraya, özel işletmelere ise 9 liraya verilirken fiyatın 21 liraya çıkartılması uygun görüldü. Isınmak için kullanılan kok kömürüne ise zam yapılmadı (Cumhuriyet 1942c, 5). Ekim 1942’de İstanbul’da stoklarda kömür kalmadığı için satışlar durdu. Bunun üzerine Sakarya Vapuruyla, Zonguldak’tan 3200 ton kok kömür İstanbul’a gönderildi. Daha fazla kömür çıkartmak için Zonguldak’taki işçi sayısı 22 bine yükseltildi (Cumhuriyet 1942d). 1943 yılına gelindiğinde askeri birliklerin yer değiştirmeleri, demiryolu yük ve yolcu taşıma talebinde artışa neden olması maden kömürü tüketimini arttırdı (Tekeli, 2016). Ancak artan bu talebi üretim karşılayamadı. Kömür üretimi 1941’de 3 milyon tonu biraz geçti. 1942’de ise üretim ancak 2,5 milyon ton civarında gerçekleştirdi. 1943 yılı bütçesine kömür ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla Garp Linyitlerinin kullanılmasına karar verildi. İşletme için gerekli olan yatırımın yapılması amacıyla bütçe ayrıldı (TBMM 1943a). Linyitin nakliyesinin kolaylaştıracak olan Tavşanlı’nın tren hattına bağlanması için 12 kilometrelik yolun 1943 Eylül’üne kadar bitirilmesi planlandı (TBMM 1943c). Ek olarak üretilen kömürün nakledilememesi sorun oldu. Nakliye sorunun çözülebilmesi için motor inşasına önem verildi. Elde bulunan vapurlar tamir edilmeye başlandı (TBMM 1943b). Kömür üretimin istenilen seviyeye gelememesinin bir diğer sebebi ise kömür havzasında kalifiye işçinin bulunmamasıdır. Özellikle mühendis ve işçiler arasında bir teknik eleman sınıfı olmadığından çavuş yetiştirme okulu vasıtasıyla bu sorun çözülmeye çalışıldı (TBMM 1943c). İngiltere senede 200-300 milyon ton kömür çıkartırken Türkiye’de ancak 3 milyon ton çıkartıldı. İngiltere’de bir işçi 3-4 bin ton kömür çıkartırken Türk işçisi toprağıyla birlikte ancak yarım ton kömür çıkartabilmişti. Kalifiye eleman için ihtiyarlık sigortası yapılması önerildi (TBMM Zabıt 1945a)

Tek sorun kömür üretiminde değildir. Kükürt ve bakır madenlerinde ise standardizasyon sorunu vardı. Özellikle harp sanayisinde kullanılan bakır, temizlenmeden Türk harp sanayisinde kullanıma imkânı bulamadı. Benzer bir sorun Keçiborlu’da üretilen kükürt madeni için de geçerliydi. Kara barut ve dumansız barut imalinde Türkiye, İtalya’dan ithal edilen kükürtü kullanmak zorunda kaldı. Ayrıca savaş sırasında Amerika’dan kükürt ithal etti. Amerika’dan patlayıcı yapımında kullanılan kükürtün ithal edilememesi olasılığına karşı Keçiborlu kükürtlerinin harp sanayisinde kullanılacak ölçüde temizleme ve ayrıştırmaya tabi tutulması istendi (TBMM Zabıt 1944a). İki madenin de piyasada pahalı olması şikâyetleri beraberinde getirdi. Örneğin Zirai donatım kurumuna gönderilen Keçiborlu kükürtleri kurum tarafından bağcılara torbası 11 liraya satıldı. Bakırın tonu 450 liraya mal olurken nakliye masrafının 350 lira olması, bakırın İskenderun’da 800 liradan satılmasına sebep olduğuna dair söylentiler çıktı (TBMM Zabıt 1945a).

1943 yılı içinde çeşitli yerlere ihraç edilecek olan 40.000 ton kromun zamanında sevki için de tedbirler alındı (TBMM 1943b). İkinci Dünya Savaşı sırasında krom ihtiyacı özellikle Alman silah sanayisi için ihtiyaç haline gelmiştir. Türkiye ile Almanya arasında yapılan, Clodius Anlaşması olarak anılan sözleşmeyle Türkiye, 1943-1944 yıllarında Almanya’ya 90 bin ton krom satmayı kabul etti (Özduman, 2008). 1944 yılının ilk iki ayında Türkiye’nin Almanya’ya yaptığı krom ihracatı artarak 46.783 tona ulaştı (Doğan, 2014). Savaş harp sanayisi için önemli olan krom madeninin Almanya’ya çok miktarda gitmesi İngiltere tarafından hoş karşılanmadı. Times gazetesinde, konuyla ilgili çıkan bir haberde Almanya ile Türkiye arasında yapılan ticaretin durdurulmasının müttefikler açısından önemli olduğu söylendi (Cumhuriyet 1944a).

1943 yılına gelindiğinde Raman’da dört kuyuda sondaj yapıldı, 1 ve 5 numaralı kuyularda petrol bulundu. Ayrıca günde 400 litre petrol üretilebildi. 6 numaralı bir kuyu daha açılarak

1300 metreye kadar sondaj yapılması düşünüldü. Bu kuyudan alınacak neticeye göre Raman Dağında aramalara devam edilip edilmeyeceği kararına varılması planlandı. İngiliz bir uzman davet edilerek arama çalışmalarının doğru yapıp yapılmadığı incelendi. Ayrıca bir Amerikalı uzman da aynı amaçla davet edildi (TBMM Zabıt 1943c). Mart 1945'te Raman'daki petrol arama kampında kullanılan patlayıcı maddelerin ateş alması üzerine patlama meydana geldi. Kazada bir Amerikalı uzman, bir ustabaşı ve işçi öldü (Cumhuriyet, 1945a).

15 Haziran 1944'te Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına bağlı olarak sülfürik asit ve süper fosfat fabrikası açıldı (Kütükçüoğlu, 2009). Böylece Sümerbank kanalıyla kurulan fabrika 50 milyon liraya mal oldu (Çehrelî, 1966). Raman'da 1945 yılında günde beş ton üretime olanak veren petrol rezervine ulaşıldı. 1947'de "İnönü" adı verilen dokuzuncu kuyudan günde 60 bin ton petrol üretilmeye başlandı (Tekeli, 2016).

Ergani Bakır İşletmelerinin sermayesi Etibank ve İş Bankasının elindedir. 31 Ekim 1944'te çıkartılan 376/8 ve 381/5 sayılı kararlarla bazı şahısların ve İş Bankasının elinde olan hisselerin tamamı satın alınarak tüm sermayesi Etibank'a devredildi (Demir, 2010). İkinci Dünya Savaşı yılları içinde Türkiye'de 1939'dan sonra demir üretiminin tamamı, 1941 yılında taş kömürü üretiminin tamamı, 1945 yılında linyit kömürü üretiminin %81'i, krom üretiminin %57'si ve kükürt üretiminin %91'i devlet eliyle yapıldı (Tamzok, 2008).

4. Sonuç

Karabük Demir ve Çelik Fabrikası, Ergani Bakır İşletmesinin temelleri Atatürk Döneminde atılmış, İsmet İnönü Döneminde işletme faaliyetlerine başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında madencilikğin temel sorunları arasında kalifiye işçinin olmaması, üretilen ürünlerde standart yakalanamamış olması, nakliyenin zor olması vardır. Üretilen madenlerinin sevkini kolaylaştırmak için yeni liman ve yol yapımına önem verilmiş, çalışmalar yapılmıştır. Ancak yeterli olmamıştır. Raman'da petrol rezervinin bulunması, bu sahadaki araştırmaların artmasına olanak sağlamıştır.

Milli Koruma Kanunu kapsamında kömür ve bakır işletmelerinin denetimi/üretimi devlet eliyle yapılmaya başlandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Etibank bir anlamda devletin madencilik alanındaki resmi kurumu oldu. Etibank, Karabük Demir Çelik Fabrikaları başta olmak üzere Türkiye'de faaliyet gösteren tüm sanayi kuruluşlarının, demiryollarının ve ordunun kömür ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Bakır ve krom, İkinci Dünya Savaşı sırasında önem kazanınca Türkiye döviz girdisi elde etmek amacıyla bu iki madeni dış piyasaya ihraç etmiştir.

17 Haziran 1942'de "Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkında Kanun" kabul edildi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu zamanında kabul edilen ve Cumhuriyet döneminde de uygulanan maden kanunu yeniden ele alındı. İkinci Dünya Savaşı yılları içinde Türkiye'de 1939'dan sonra demir üretiminin tamamı, 1941 yılında taş kömürü üretiminin tamamı, 1945 yılında linyit kömürü üretiminin %81'i, krom üretiminin %57'si ve kükürt üretiminin %91'i devlet eliyle yapıldı.

Maden işçilerinin ise hem beslenme hem de ulaşım ile ilgili sorunları vardı. Yine işçiler için "ihtiyarlık sigortası" yapılması gündeme getirilmiştir. Ancak incelenen dönem içerisinde bu sorunların giderildiği veya iyileştirildiğine dair bir belgeye rastlanmamıştır. Başka çalışmalarda bu dönem işçilerinin sorunları ve çözümü ile ilgili araştırma yapılabilir. Sonuç olarak savaş yıllarına tesadüf eden bu dönemde madenlerin üretilmesinde istenilen stan-

darda ve randımana ulaşılamamış olmasına rağmen özellikle Almanya başta olmak üzere Orta Avrupa ülkelerine maden ihraç edilerek döviz girdisi sağlanmıştır.

Not: Bu çalışma 3. Türkiye Tarihi Madenler Konferansı Bildirileri kitabında yer almıştır.

Kaynaklar

Aydın, M. K., 2019. Milli Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Uygulamaları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 29/1.

Atay, F. R. (3 Temmuz 1934). Müddetli Program. Hâkimiyet-i Milliye.

Cumhuriyet (1939a, 1 Nisan). Saf Bakır İstihsalı.

Cumhuriyet (1940a, 25 Nisan). Siird Vilayetinde Petrol Bulundu.

Cumhuriyet (1940b, 26 Nisan). Siirdde Bulunan Petrol Menbaı.

Cumhuriyet (1940c, 25 Temmuz). Yurtta Petrol Faaliyeti.

Cumhuriyet (1941a, 18 Kasım). Karabük'te Demir ve Çelik İmalatımız.

Cumhuriyet (1941b, 2 Ocak). Karabük Fabrikası İstihsalatı Artıyor.

Cumhuriyet (1941c, 6 Ağustos). Karabük Fabrikası İşçilerinden Bir Kısmının Haklı Dileği.

Cumhuriyet (1942a, 9 Aralık). Çamlı Kömür Ocağında Facia.

Cumhuriyet (1942b, 12 Kasım).Mahrukat Ofisi Mahallelere Kupon Dağıtıyor.

Cumhuriyet (1942c, 12 Kasım). Başvekilin Mecliste Mühim Beyanatı.

Cumhuriyet (1942d, 22 Ekim). Kömür Havzasında Faaliyet.

Cumhuriyet (1942e, 20 Ekim). Münakalat Vekilinin Gazetemize Beyanatı.

Cumhuriyet (1944a, 9 Nisan). Bir İngiliz Siyasi Muharririnin Mütعالarı.

Cumhuriyet (1945a, 22 Mart). Raman Dağındaki İnfilakte Ölenler.

Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madencilik (Ekim 1945). Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası. 2/34.

Çehreli, A., 1966. Türkiye Demir ve Çelik İşletmelerinde İşçi-İşveren Münasebetleri. Sosyal Siyaset Konferansları. İstanbul. 137-150.

Demir, Ö., 2010. Ergani-Maden Bakır İşletmesi Tarihi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı yüksek lisans tezi. Elazığ.

Doğan, H., 2014. Cumhuriyet Gazetesine Göre II. Dünya Savaşı Döneminde Almanya (1939-1945). Yüksek Lisans Tezi. Konya.

Esirgen, S. Ö., 2011. II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre Menafii Umumiyyeye Mütteallik İmtiyazat Hakkında Kanun'un Kabulü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 65/ 4

Ete, M., 1947. Türkiye Ekonomisinde Madenlerimizin Yeri ve Önemi. Türk Ekonomisi. 5/ 45-47.

İleri, T., 2009. Türkiye Cumhuriyeti'nin Maden Politikaları (1923-1960). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Doktora Tezi. Samsun.

Koç, N., 2011. Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Kuruluşu. Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi. Konya: 6/11.

Kütükçüoğlu, M., 2009. Milli Şef Döneminde Karabük. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi. İstanbul.

Neziroğlu, İ., Yılmaz, T., 2013. Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950) cilt 1. Ankara: TBMM Basımevi.

Ökçün, G. 1971a. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları. Ankara.

Ökçün, G. 1971b. Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar. Sevinç Matbaası. Ankara.

Özduman, A.R., 2008. II. Dünya Savaşında Türk Basınında Türk-Alman İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.

Öztürk, M., 2013. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi. Tarih Araştırmaları Dergisi. 32/54.

Önal, G., 2015. Türkiye'nin Maden Kaynakları ve Ekonomiye Katkısı. Madencilik. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları. 69.

Resmi Gazete. 26 Ocak 1940.

Resmi Gazete 23 Haziran 1942.

Tamzok, N., 2008. Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 63/4.

TBMM Zabıt Ceridesi (11.09.1939b). Dönem 6, Cilt 5, Birleşim 39

TBMM Zabıt Ceridesi (11.09.1939a). Dönem 6, Cilt 2, Birleşim 18

TBMM Zabıt Ceridesi (12.01.1940a). Dönem 6, Cilt 8, Birleşim 24

TBMM Zabıt Ceridesi (1.11.1940b). Dönem 6, Cilt 11, Birleşim 1

TBMM Zabıt Ceridesi (20.04.1942a). Dönem 6, Cilt 24, Birleşim 49

TBMM Zabıt Ceridesi (20.04.1943a). Dönem 7, Cilt 1, Birleşim 3

TBMM Zabıt Ceridesi (20.04.1943b). Dönem 7, Cilt 2, Birleşim 23

TBMM Zabıt Ceridesi (20.04.1943c). Dönem 7, Cilt 2, Birleşim 29

TBMM Zabıt Ceridesi (26.05.1944a). Dönem 7, Cilt 10, Birleşim 62

TBMM Zabıt Ceridesi (25.05.1945a). Dönem 7, Cilt 17, Birleşim 62

Tekeli, İ., İlkin, S. 2016. İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Tez, Z., 2011. Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi. Doruk Yayınları: İstanbul.

Türk, H.S., 1979. Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun Üzerine Açıklamalar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 36/1.

Yorulmaz, Ş., 1994. Aydın Vilayeti'nde Madenler (1850-1908). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi): İzmir.

Zarakoğlu, A., 1958. Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 15/1

Web 1: <http://www.toplum.net/modules/wordbook/entry.php?enteryID=5777/Madencilik-nedir+Madencilik-net>, erişim tarihi 10.11.2019.